

МИРОСЛАВ БОРИСЕНКО

доктор історичних наук, професор кафедри етнології та краєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка

MYROSLAV BORYSENKO

a Doctor of History, professor of Ethnology and Local History Department of the Taras Shevchenko Kyiv National University

Бібліографічний опис:

Борисенко, М. (2019) [Рецензія]. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними / пер. з англ. І. Бондаренко. Київ : Наш формат, 2019. 320 с. *Народна творчість та етнологія*, 6 (382), 101–106.

Borysenko, M. (2019) [Review]. Florida R. The New Urban Crisis: How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class. Translated from English by I. Bondarenko. Kyiv: Nash format, 2019, 320 pp. *Folk Art and Ethnology*, 6 (382), 101–106.

[Рецензія]. Флорида Р. Криза урбанізму. Чому міста роблять нас нещасними / пер. з англ. І. Бондаренко. Київ : Наш формат, 2019. 320 с.

«Криза урбанізму» відомого американського дослідника Річарда Флориди є продовженням його надзвичайно популярної та дійсно революційної праці «Номо creativus», яка була опублікована у 2002 році. І хоча автор частково повторює тези, які були озвучені в попередній книжці, «Криза урбанізму» заслуговує на окрему увагу як дослідників, так і всіх, хто цікавиться міської проблематикою.

Сама назва одразу примушує нас порівняти роботу Р. Флориди з іншою книгою, яку ми знаємо як маніфест урбанізму, – «Урбанізм як спосіб життя» Луїса Вірта. Звичайно, такі порівняння можуть комусь здатися надуманими, адже мало хто стане сперечатися, що внесок Л. Вірта був настільки революційним, що його книга зумовила формування кількох наукових шкіл та дисциплін, які нині визначають обличчя сучасної гуманітаристики. І справа тут не в масштабності двох вчених та їхніх робіт. Ці дві книги немовби є початком та кінцем одного явища. Паралелі, на які натикаєшся в обох авторів, схожі на якусь дивну заочну дискусію, що її Л. Вірт та Р. Флорида немов ведуть через століття. Однак ця дискусія була б неповною без голосу третього учасника – відомої урбаністки та активістки Джейн Джекобс та її книги «Смерть і життя великих американських міст». Якщо вам потрапила до рук «Криза урбанізму» Р. Флориди, то рано чи пізно ви не утримаєтесь від спокуси перечитати і двох вищезгаданих авторів. Усі три книги символізують три визначальні етапи в історії урбанізму. Перший – це контрастна сепарація міського середовища за вектором від центру до околиць, коли міські нетрі, що зосереджувалися навколо процвітаючого центру, брали великі міста в облогу. Другий етап (припав на другу половину ХХ ст.) назвали «вбивством міст», він характеризувався занепадом центральної частини міста, а приміська зона ставала вотчиною для

багатіів. І нарешті третій етап (за Р. Флоридою): субурбія, навпаки, все більше впадає в депресію, а міський центр натомість розквітає під рясним дощем креативного капіталу.

Отже, «Криза урбанізму» – це свіжий погляд на актуальні проблеми, які навіть в наш час надшвидкісних трансформацій виявилися досить несподіваними для інтелектуальних еліт. Уже з першого розділу ми бачимо, що автор не приховує песимізму в аналізі цих тенденцій. У цьому він у чомусь суголосний із твердженнями Френсіса Фукуями, який також вказував на зміни в повсякденні людини, зокрема доступ до «благ цивілізації», Інтернету, комунікацій зовсім не покращив становища людей. Технологічний стрибок породив зовсім іншу модель урбанізації, яку ми занадто довго ігнорували. Міські співтовариства, які Л. Вірт визначив як креативні й толерантні спільноти, у багатьох містах не можуть більше бути рушійною силою та впливати на розвиток урбаністичного середовища. Ці міста переповнені вкрай нужденними людьми, які мешкають у нетрях поруч з гігантськими купами сміття, що збільшуються разом із ростом самих міст. Сучасні урбанізаційні центри Азії, Латинської Америки, Африки немов почали проходити історію заново, повернувшись у міське протистояння лондонських Вест- та Іст-Сайдів кінця ХІХ ст. Навіть у країнах розвинутих, наприклад у США, в останні роки економічна нерівність у доходах, статусі та соціальній мобільності стала явищем, яке неможливо заперечувати. Міф про рівність, однакові можливості, доступ до інформації виявився лише красивою обгорткою, під якою ховалося масштабне збідніння середнього класу – робітників та обслуговуючого персоналу. Виявилось, що навіть доступ до інформації, яка стала найбільш капіталомістким товаром, не гарантує шляху до успіху для всіх, а прірва в доходах у межах як одного міста, так і транснаціональних регіонів тільки поглиблювалася.

Причини цієї кризи Р. Флорида цілком очікувано вбачає в коливаннях на ринку землі, який відіграє ключову роль у розвитку міських територій. Аналізуючи ціни на нерухомість, інвестиційну привабливість, автор доходить висновку, що економічний потенціал сучасного міста потрібно вимірювати в інших площинах. У містах ХІХ–ХХ ст. були зосереджені виробництво, торгівля та банківський капітал, і саме ці галузі визначали урбанізаційний потенціал найбільших агломерацій. Однак в останні роки все змінилось. Розглядаючи привабливість міст з погляду венчурного капіталу, автор показує, що міста, які ще донедавна були флагманами урбанізації в США, зараз поступово втрачають свої позиції або навіть відверто деградують. Сучасний капітал, що побудований на впровадженні та розвитку нових технологій, потребує зовсім нового середовища. Саме новий тип капіталу, креативний капітал, який Р. Флорида описав у своїй попередній книзі, починає відігравати особливу роль у розвитку міських територій, оскільки носії цього капіталу вимагають зовсім іншого середовища. Отже, ті міста, де питома вага креативного капіталу зростає, почали розвиватись, а ті, що застрягли в ХХ ст., невпинно занепадали.

Диспропорція у розвитку міського ландшафту Північної Америки стала найбільш помітною після кризи 2008 року, яка особливо болюче вдарила по промисловим центрам США. Колись процвітаюча субурбія, що була втіленням справжньої «американської мрії», майже миттєво перетворилася на деградуючі території, оскільки середній клас, який мешкав тут, найбільш болючо відчув на собі вплив кризи. Економічний спад та безробіття примусили жителів колишніх процвітаючих районів шукати долі деінде. Середній клас, який був важливою ланкою міського співтовариства, почав активно «біднішати», а отже, і міське середовище одразу почало втрачати свою привабливість для бізнесу.

Чому нові городяни так прагнуть жити в новому місті і що їх не задовольняє в мальовничих житлових приміських зонах? Р. Флорида неодноразово згадує у своїй праці про новий спосіб життя, який почав визначати розвиток міст в останні роки. Міста, які облюбували

представники креативного класу, суттєво відрізняються від звичних нам мегаполісів. Це невеликі райони або містечка, з кількома тисячами мешканців, що виглядають як відокремлені території, мають розгалужену систему сервісу та тяжіють до високих стандартів життя. У таких містах зникає потреба у приватному автомобілі, адже існує розвинутий громадський транспорт. Проте й транспортом люди користуються мало, оскільки до всіх необхідних об'єктів можна дістатися пішки. Замість загазованих транспортних магістралей – тротуари із кафе та велодоріжки. Важко в це повірити, але Р. Флорида стверджує, що понад чверть усіх венчурних інвестицій було зосереджено в районах, де більш як 50 % усіх працівників ходили на роботу пішки, їздили велосипедом або громадським транспортом (с. 65). «Новий урбанізм» проголосив зовсім інші виміри часу, оскільки людина не прив'язана до свого місця роботи, то творчий капітал кується не на фабриках і заводах, а в хабах і коворкінгах. Раніше для функціонування промислових гігантів необхідні були розвинуті шляхи сполучення, джерела енергії та багато інших факторів, проте для нової урбаністичної спільноти потрібно лише мати хороші умови для творчих людей. І тут хочеться висловити окреме спасибі Р. Флориді за його книгу, яку, я дуже на це сподіваюсь, колись прочитають і українські чиновники. Адже виявляється, що креативний капітал приваблює не тільки розвинута інфраструктура, але й таланти. Сучасне місто не може існувати без університетів, театрів, музеїв, парків, бібліотек. Саме це культурне середовище приваблює та продукує таланти, які так потрібні креативному капіталу, без нього міста приречені на вимирання. Розвинута мережа закладів культури та освіти в умовах толерантного багатокультурного середовища і є тим сучасним «містоформуючим підприємством», яке визначає перспективи розвитку урбанізації в країні. Не фабрика і не комбінат, а музей і бібліотека стали магнітом, який притягує потужні капіталовкладення в нові міста.

Однак у чому тут криза? І чи дійсно урбанізм, чи то пак «новий урбанізм», стоїть на порозі нової кризи. Автор монографії майже з перших сторінок пише, що головна причина цієї кризи в нерівності та в цінах на нерухомість, які, власне, цю нерівність і відображають на карті урбаністичних агломерацій. Цьому складному питанню Р. Флорида присвятив уже четвертий розділ своєї книги, який він називає незвичним для нас терміном «Джентрифікація та невдоволення навколо неї». Джентрифікація, або ревіталізація, територій досить суперечливе явище, яке пов'язане із відродженням міських територій, що завдяки інвестиціям починають приваблювати все більше представників ІТ-індустрії. Міста або райони, які облюбувало молоде покоління «нових городян», ми вже описали, залишається лише додати, що ціни на нерухомість у таких містах починають непомірно зростати. Власне, креативний капітал формує досить гомогенне середовище, витісняючи за межі свого міста середній клас. Високі ціни на житло призводять до того, що робітникам, обслуговуючому персоналу просто не залишається місця в цих містах. Джентрифікація формує «гетто навпаки», де багаті люди замкнуті у своєму просторі, витіснивши колишніх мешканців, які тепер просто не мають можливості платити за квартиру.

Попри всі ті породжені джентрифікацією страхи, Р. Флорида стверджує, що зміна статусу районів у містах є природним явищем, і бідні окраїни згодом перетворюються на респектабельні квартали, щоб через деякий час знову стати нетрями з незаможним населенням. Набагато небезпечнішою перспективою сучасної урбанізації є зростаюча нерівність серед міського населення та сегментація міського простору. Городяни з вищими доходами, які, власне, і є креативним класом, що рухає міста вперед, витісняють мешканців з меншими доходами. Досить часто в містах, що активно зростають, жертвами цін на житло стають митці – художники, музиканти, письменники – усі ті, чий статки ростуть набагато повільніше за доходи працівників ІТ.

Особливістю книги Р. Флориди є широкий спектр джерел, які автор сміливо комбінує і які доповнюють один одного. У цій праці вміщено значну кількість таблиць, ужито багато економічних термінів, різних індикаторів тощо. У сукупності вони показують різницю в доходах, купівельній спроможності й частці бюджету, що люди витрачають на оплату житла. Автор використовує також низку показників, які ілюструють різницю в реальних доходах різних верств і різних районів. Нерівність у доходах призводить до подальшої сегментації суспільства, що автор називає «сортуванням». Розшарування та відсторонення людей з різним майновим статусом, звичайно, накладається на «сортування» за расовими та етнічними ознаками.

Тут варто на одну хвилину усунути від «Кризи урбанізму» й повернутися до вже згадуваної політики «нового урбанізму», яку багато хто з американських урбаністів та архітекторів вважає потужним двигуном соціальних перетворень у США. Однією з найбільших проблем «джентрифікованих» районів є їхня закритість та відмежованість від представників інших культур. Оскільки покращення умов (райони стають безпечнішими, з'являються хороші школи, парки, громадські центри) призводить до активного здороження житла, що сприймається місцевими мешканцями, які вже звикли до усталеного порядку, украй негативно та часом агресивно. Дійсно, навіть ревіталізація громадського простору спричиняє наростаючий розподіл мешканців за доходами. Р. Флорида вказує, що навіть громадські інвестиції в парки та зелені насадження прискорюють джентрифікацію, оскільки самі парки є привабливими для інвесторів та сигналізують, що район розвивається, а отже, ціни в новозбудованих районах різко зростають (с. 89).

Проте чи мають люди з високими доходами перейматися зростаючою бідністю, а також культурним і соціальним дистанціюванням від інших громадян? Р. Флорида наводить як приклад вибори мера Нью-Йорка, які є настільки повчальними та в чомусь символічними для українського читача, що просто неможливо їх не згадати окремим рядком. Уряд Нью-Йорка мав цілком обґрунтовану програму з модернізації міського середовища, але через деякий час розділення мешканців за доходами та майновим станом призвело до зростання протестних настроїв, особливо в районах, де компактно проживали представники різних етнічних громад. Білл де Блазіо, «нове обличчя» американської політики, вдався на виборах 2013 року до відверто популістської риторики (йшлося і про підвищення зарплати вчителям, і про підвищення податків для багатих), що і забезпечило йому підтримку в бідних районах, які, як виявилось, визначають справжнє електоральне обличчя міста. Де Блазіо переміг, набравши 73 % голосів. Р. Флорида дає вичерпний, але й невтішний висновок про результати виборів мера Нью-Йорка. Він указав, що нерівність у містах зростає, головна причина цього процесу має міське походження, і в далекій перспективі це, на жаль, загрожує економічному зростанню (с. 105).

Варто зазначити, що питання, які піднімає Р. Флорида у своїй книзі, виходять далеко за межі звичного для нас уявлення про забудову міських територій. Він говорить про речі, що зараз найбільше турбують американських дослідників, політиків, активістів й архітекторів. Найближчим часом саме соціальне розшарування в місті, його поділ на відокремлені райони, що Р. Флорида називає «клаптикове місто», буде головним трендом в дослідженнях соціологів, антропологів та урбаністів.

Враховуючи наскільки швидко нині змінюється місто, на нашу думку, варто навести кілька прикладів, які реально ілюструють правдивість й актуальність цього дослідження для сучасного світу. Один з найбільш сміливих експериментів з віталізації простору Нью-Йорка – Гудзон Ярз, що був відкритий на початку 2019 року і одразу ж був розкритикований урбаністами вщент. Передова архітектура, новітні технології не врятували цей проект від

нешадної критики. Район, у якому переплітаються місце роботи, торгові площі та житлові приміщення у велетенських скляних хмарочосах, самі ньюйорківці почали називати «фантазіями мільонерів про життя майбутнього».

В американських урбаністів питання нерівності доходів, яка зараз є найвищою з кінця 1920-х років, викликає справжнє занепокоєння. Саме ця соціальна прірва призводить до подальшої культурної дезінтеграції міського простору. Соціальні зв'язки, які були такими сильними в середовищі міських громад та формували потужну систему сусідства, були зруйновані. Мультикультурність і толерантність зникли з міського простору, оскільки дорогі райони заповнювало біле населення, а етнічні громади були витіснені в бідні райони. Міська влада спільно з міськими активістами намагається запобігти сепаруванню міського простору та запускає пілотні експериментальні проекти. Одним з них є ревіталізація депресивних міських зон зі створенням нових районів для мешканців, що мають змішані доходи. Збудували нові житлові квартали, залишав для тих верств населення, які не могли собі дозволити тут проживати, певну кількість квартир, що здавалися за нижчою від комерційної вартості рентою. Таким чином розв'язували «вічну» проблему американських міст – расову замкненість і, відповідно, сегрегацію темношкірого населення. Ці витрати субсидуються державними й муніципальними фондами. Уперше такий проект було запущено на початку 2000-х років у Чикаго, тут він досить успішно діє і по сьогодні. Хоча власники державного ваучера, які отримали шанс проживати в будинках із більш заможними мешканцями, найчастіше не знаходять спільної мови зі своїми новими сусідами. Багато звичок та способів освоєння міського простору все ще видаються дивними або навіть небезпечними представникам обох груп.

Проблему замкнутості окремих груп міських мешканців у своїх районах усвідомлює також і Р. Флорида. Власне, це і є результат кризи урбанізму, про яку вже достатньо сказано. Розірвані соціальні зв'язки, культурна сепарація – усе це є наслідки так званого клаптикового міста, або міста, поділеного на райони, які мають переважно гомогенний соціальний, а отже, і культурний та расовий склад. Жителі цих районів, відокремлені один від одного економічними та культурними бар'єрами, втрачають ту здатність до розвитку і прогресу, якою була наділена творча й толерантна спільнота міст у минулому. «Креативний капітал», захоплюючи нові міста, нівелює «капітал розмаїтості», про який свого часу говорив Блер Рубл. Таким чином, криза урбанізму, яку ми спостерігаємо з 2000-х років, призведе до подальшої замкненості та деградації міського середовища. Проте, як вважає Р. Флорида, якщо криза, що ми спостерігаємо, є урбаністичною, то таким має бути і її вирішення (с. 33).

Аналізуючи сучасні політичні тренди в американському житті, автор доходить висновку, що політичний істеблішмент США не готовий до вирішення цієї глобальної проблеми. На жаль, цей аргумент цілком справедливий щодо України. Недостатньо просто внести зміни в нормативні документи, які регулюють містобудівельну діяльність, або збільшити фінансування міських проектів. Як говорить Р. Флорида, аби подолати кризу, настільки глибоку й систематичну, ми маємо поставити урбаністичну проблему на перше місце в наших планах економічного зростання (с. 217). На нашу думку, цілком слушно звучить застереження автора від використання простих шляхів у вирішенні цієї проблеми. Навіть якщо змінити будівельні норми і суттєво збільшити поверховість та щільність забудови, це не посприє зростанню чисельності доступного житла (с. 218). Дійсно, приклад з уже згадуваним кварталом Гудзон Ярдз у Нью-Йорку та 25-поверхова житлова забудова Києва ще раз підтверджують, що екстенсивний шлях розвитку міста є лише реакцією на проблему, але зовсім не способом її вирішення.

Зрештою, єдиного рецепта подолання кризи ми не маємо. Це глобальна проблема, яка потребує відвертої фахової дискусії. Звичайно, в умовах панування відвертого популізму

вирішення проблеми бідності є питанням надзвичайно складним. Сучасне місто втрачає свою особливу здатність творити спільну міську ідентичність на основі толерантного середовища, яке має бути джерелом креативного розвитку. Місто стало не центром можливостей, а клубком проблем, у якому сплелися економічні, етнічні, расові та культурні відмінності. Для України, попри всі наші проблеми та негаразди, криза сучасного урбанізму не є вигадкою. Моноцентричні міста Донбасу, Півдня та Центральної України вкрай потребують креативного капіталу, який ніколи не зможе в них з'явитися без усвідомлення важливості сфер культури, безпеки та екології. Хотілося б вірити, що настане час, коли люди, які приймають рішення, зможуть надихатися ідеями, а не цифрами в бюджеті, і тоді українські міста стануть дружніми до городян, а не до чиновників. Можливо, тоді креативний капітал, якого так не вистачає для довгоочікуваного старту української економіки, зможе стати революційним прискорювачем нового витка урбанізації. Будемо сподіватися.